

Боротьба з бідністю як орієнтир проєвропейської політики

Олег Горенко,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту історії України НАН України

Період європейського самоусвідомлення України триває вже досить довго. Парадоксально, але факт: за будь-яких змін зовнішньополітичної парадигми нашої держави європейська складова не лише не зникає, а й посилюється. Принаймні на теоретичному рівні. Не менш суттєвим, на наш погляд, є й те, що за будь-яких умов український “віртуальний” європеїзм зберігає соціальну аргументацію. До об’єднаної Європи ми прагнемо долучитися переважно задля досягнення заможнішого життя. Водночас на практичному рівні наші уявлення щодо ключових соціальних ознак реального європеїзму й досі лишаються досить розмитими, якщо не спотвореними. І досі у нас фахово не визначено статус ключових соціальних чинників у тих інтеграційних моделях, до яких так чи інакше схиляються різні політичні сили країни, а також місце цих чинників у ключових напрямках і механізмах співпраці з ЄС. Зокрема, це стосується проблеми бідності. Щоб наздогнати Європу за рівнем добробуту (і це вже не парадокс), потрібно спочатку наздогнати її за рівнем бідності. Євроінтеграційна реальність є такою, що соціальна прірва розділяє народи значно надійніше, аніж будь-яка “залізна заслона” чи Берлінський мур.

На етапах державотворчого піднесення чомусь завжди особливо складно дається розуміння тієї простої істини, що багаті у всьому світі, в принципі, однакові, а цивілізаційна різниця між країнами і регіонами визначається, по суті, шляхом порівняння ключових характеристик бідності. У вітчизняну суспільну свідомість, котра ще остаточно не одужала від попередніх спокусливих проєктів “світлого майбутнього”, інколи досить безвідповідально імплементується “світлий образ” ЄС виключно як своєрідний аналог такого собі міждержавного комуністичного інтернаціоналу, котрий спить і бачить, як побороти бідність у всіх своїх сусідів і як, зрештою, спільно з ними впровадити остаточно та невідворотну

соціальну рівність в усьому світі. Якось забувається, що хоча ЄС і є міжнародною спільнотою із традиційно глибоким розумінням соціальної справедливості, але це розуміння ґрунтується, перш за все, на усвідомленні власних національних інтересів. І не поширення благородної європейської моделі є головним мотивом розширення ЄС на схід, а прагматичне усвідомлення значних перспектив розвитку внутрішнього ринку та загального ресурсного потенціалу. Тобто – розуміння потреби суттєво підвищити конкурентоспроможність європейського регіону в умовах гострої глобальної конкуренції. Отже, справжній європеїзм – це не альтруїзм і жертвність, а свідомо й цілеспрямована гармонізація здорового національного егоїзму та підвищена соціальна відповідальність перед співвітчизниками.

У Посланні до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році” Президент Л. Кучма жорстко оцінив зусилля всіх гілок влади щодо вирішення головного завдання соціально-економічних перетворень – зниження рівня бідності та зменшення диференціації доходів населення за рахунок посилення адресної соціальної підтримки. Як було відзначено, відчутних позитивних зрушень не досягнуто. Зберігалася тенденція до зростання співвідношення сукупних витрат 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення, яке досягло 7,1 раза за 9 місяців 2002 року проти 6,9 раза 2001 року. Але якщо врахувати тінізацію доходів, то рівень цієї диференціації насправді значно вищий. Як відверто констатував глава держави, досвід останніх років, у тому числі й минулого, свідчить, що, застосовуючи лише чинні механізми соціальної політики, докорінно змінити ситуацію неможливо. Необхідні глибока соціальна переорієнтація економіки, рішуче подолання її тінізації, активне запровадження моделі не просто ринкової, а соціально орієнтованої ринкової економіки. Це потребує узгоджених дій уряду та парламенту, максимально виваженої, ефективної політики в цьому напрямку [1]. Така рішуча постановка питання є не лише людиною, а й цілковито європейською, оскільки реально демонструє сучасне розуміння сутності європейської ідеї.

Як відзначають українські вчені С. Сьомін та В. Остроухов, починаючи з 2000 року, всупереч очікуванням, пов’язаним з позитивними зрушеннями в економіці, тенденції рівня життя та поширення бідності майже не змінилися. Навпаки, бідність продовжує зростати приблизно на 1 – 1,5 % на рік. За експертними оцінками, нині до категорії бідних належить 27,8 % українців, а ще 14,2 % – до злидених. Причому переважна більшість бідних припадає на великі промислові міста й обласні центри. Вражає висока частка бідних серед працюючого населення: близько 78 % бідних становлять сім’ї, в яких хтось із дорослих працює [2].

1. Європейська “золота рибка” в українському акваріумі?

Мабуть, з початком кожного якісно нового етапу реалізації євроінтеграційної стратегії потрібно чітко визначатися, що ж, врешті, є нашою справжньою метою – формальне членство чи реальна європейська зрілість? Цілком очевидно, що претендувати на кардинально новий рівень міжнародної співпраці в рамках потужного інтеграційного об’єднання за умов зубожіння занадто великої частини населення означає не що інше, як нескромне бажання перекласти свої національні проблеми на плечі інших націй, тобто наївне бажання “обдурити” історію. Хоча, за великим рахунком, прагнення віддати своїх жебраків під міжнародну юрисдикцію можна вважати й природним, оскільки це знімає історичну відповідальність як з теоретиків, так і з практиків будь-яких глибинних суспільних перетворень.

Те, що подібні настрої досить поширені, переконливо засвідчили парламентські слухання в листопаді 2002 року “Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом”. Щира віра у правильність європейського вибору ще далеко не завжди гарантує адекватність сприйняття змісту європейської ідеї. Відкриваючи слухання, Голова Верховної Ради В. Литвин нагадав, що у кінцевому підсумку від нас самих, від глибини здійснюваних нами економічних, соціальних та політичних перетворень залежатимуть результати. Однак один з ключових елементів окресленої ним тріади – соціальні перетворення – так і лишився „за кадром”. У багатьох подальших виступах соціальність інтеграції тлумачилася переважно під кутом зору відкриття вільного доступу до кишені ЄС. При цьому посилялися на значні асигнування на регіональну політику у структурі витрат спільного комунітарного бюджету 15 країн ЄС. Але ж це некоректно навіть з економічної точки зору, оскільки таке бачення не враховує ні новітніх підходів до формування цього бюджету, ні нових викликів етапу розширення, ні складну діалектику розкладу сил в ЄС та перспективний вплив України на зазначені процеси.

У Додатку 1 інформаційно-аналітичних та довідкових матеріалів, підготовлених до зазначених парламентських слухань, основною соціальною перевагою інтеграції до ЄС називається, приміром, очікуване включення до Хартії основних соціальних прав найманих працівників, яка передбачає право на вільне працевлаштування, адекватну оплату праці і гарантії соціального забезпечення, поліпшення умов їх життя, охорони здоров’я і безпеки праці. Однак фахівці не можуть не розуміти, що, по-перше, Хартія стосується лише працюючої частини населення; по-друге, вона аж ніяк не може вирішити всі можливі гострі соціальні проблеми невідвратно глибокої реструктуризації ключових секторів української економіки у період безпосередньої адаптації до жорстких умов конкуренції на європейському внутрішньому ринку; і, по-третє, Хартія взагалі відзначається декларативністю, оскільки не має жорсткого зобов’язуючого

характеру.

Згадка в Додатку 1 однієї з основних соціальних переваг того, що співробітництво з ЄС сприятиме успішному реформуванню системи охорони здоров'я, освіти, культури, соціального захисту і соціального страхування, наближенню їх до європейських стандартів, також, на нашу думку, є занадто оптимістичною. Звичайно ж, міжнародне співробітництво – справа корисна. Однак не слід забувати, що і на рівні Європейської Комісії, і в рамках інших провідних європейських інституцій давно побутує думка, що життєвий рівень населення країн – членів та вибір оптимальної моделі соціального розвитку має бути, перш за все, турботою самих країн – членів. Таким чином, сам факт членства в ЄС автоматично не вирішує існуючих у цих країнах соціальних проблем. Сподіватися на це – означає відкладати їх вирішення на невизначений термін та ще й знову, свідомо чи несвідомо, вводити в оману широкі верстви населення. Тим більше, що адаптаційні труднощі, про які це населення не має ще жодного уявлення, неминучі. Відповідно до “Копенгагенських критеріїв”, ЄС не бере на себе безпосередніх соціальних зобов'язань, а обмежується загальними жорсткими вимогами щодо:

- стабільності установ, що гарантують демократію, верховенство закону, забезпечення прав людини, повагу та захист прав меншин (політичні критерії);
- наявності діючої ринкової **(О. Г. – а не соціально орієнтованої ринкової)** економіки та спроможності витримати тиск конкуренції і ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії);
- спроможності взяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, включаючи визнання цілей політичного, економічного та валютного союзу (так звані “членські критерії”).

З приводу згаданих економічних критеріїв, як можна побачити з Додатку 1.6, безпосереднє соціально-політичне навантаження має лише скромно висловлене побажання “суспільного консенсусу щодо найважливіших питань економічної політики”. Яким за своєю формою і змістом буде цей “консенсус” – залишається на совісті національного уряду.

Виступаючи на згаданих парламентських слуханнях у якості почесного гостя, заступник голови парламенту Грецької Республіки К. Вреттос нагадав, що до розряду спільних засад, які є непорушними і входять до колективної свідомості Європи, належать дотримання прав людини, соціальна справедливість, ліквідація тероризму, свобода слова, усунення осередків напруженості та збереження довкілля. Тобто, для нормального європейця поняття “соціальної справедливості” давно посідає чільне місце серед інших традиційних символів Європи. Шкода, що наші “європеїсти-практики” під час слухань сором'язливо обійшли це питання. Схоже, що дехто з них вже починає й сам щиро вірити, що Європа з нетерпінням чекає

нашого вступу виключно для того, щоб, засукавши свої “європейські рукави” та вивернувши всі європейські кишені, вилікувати й оцчасливити всіх наших хворих і убогих, відремонтувати всі занедбані каналізаційні мережі та прибрати все наше сміття, надбане за роки “європеїзації”. А нам досить буде лиш передати до Брюсселя наш дорогоцінний суверенітет.

Та все ж не варто занадто буквально сприймати слова посла Європейської Комісії в Україні Н. Жустена про те, що “країни – члени делегують свою суверенність до органів, що репрезентують інтереси всього Європейського Союзу”. Ця теза поки що залишається рожевою мрією європейської наддержавної бюрократії. Провідні європейці вміють захищати свій суверенітет. Заклики до відмови від національно-державної самостійності при визначенні національних інтересів постійно наражаються на критику європейської громадськості. Якщо в когось із наших “європеїстів” не вщухає бажання просто і швидко виміняти увесь національний суверенітет на автоматичну приналежність до європейського правового простору, тоді вже краще за міжнародним досвідом звертатися не до права США, Канади, Росії і Танзанії (як це на шляху в ЄС, за інформацією Центру порівняльного права при Міністерстві юстиції України, робиться в ході нашої нинішньої правової реформи), а до історичного досвіду правової співпраці з Брюсселем, набутого свого часу Бельгійським Конго [3]. Тож можна сміливо зробити висновок, що за такого бачення соціальної складової євроінтеграції навряд чи варто розраховувати на перемогу над бідністю по дорозі до Європи. Розрахунок робиться, мабуть, на те, що, як завжди, все вирішиться само собою.

Давно відомо, що реальне соціальне мислення і фантасмагорична соціальна демагогія поребують якісно різної розумової напруги. Надійної і в той же час соціальної стабільності, існуючої на засадах свободи, неможливо досягти без соціального партнерства. Однак справжнього соціального партнерства в епоху постмодерну не налагодиш виключно на загальнонаціональній паперті. Тим більше марними є надії на паперть загальноєвропейську. Адже, як відомо, міжнародна солідарність трудящих вщухає одразу після того, як “трудящі інших народів” опиняються на національному ринку праці. Європейські робітники не заперечують теоретичної цінності заклику “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!” Але вони, зазвичай, рішуче проти практичної реалізації планів такого єднання на своїй національній території. Одразу ж розпочинаються запеклі дискусії стосовно “соціального демпінгу”. Не брати цього до уваги означало б виходити з того, що у теоретичному плані демократичний капіталізм є лише унікальною останньою можливістю побудови комунізму в одній окремо взятій сім’ї.

Слід визнати, що на зміну фанатичній відданості соціальній справедливості досить часто в світовій і європейській історії приходило не менш фанатичне її заперечення. Приміром, той же Олівер Кромвель,

похашцем обідравши золото з церков у запалі своєї боротьби за соціальну скромність та духовне очищення, сам згодом не гребував хизуватися у золотій кареті. Навіть найрозвиненіші країни переживали епохи, коли панувало переконання, що бідність – це продукт взаємодії лінощів та гріха, і, відповідно, держава не повинна заохочувати перше та має карати за друге.

Однак цілком виправдане неприязне ставлення до бідності у цивілізованому світі все ж не є ненавистю до бідних. Відтворення вузького і досить суверенного світу багатства давно визнається значно менш складним управлінським завданням, ніж якісний політичний менеджмент соціальної сфери в цілому. Світ багатих завжди прагне до абсолютної свободи, не визнаючи позаекономічних управлінських рішень. Світ бідних, навпаки, залюбки схиляється до застосування позаекономічних важелів, щоб врятуватися від принизливої економічної несвободи. Саме тому політичний менеджмент бідності в умовах вільного ринку завжди й був таким складним питанням. Окрім того, цілком очевидно, що такий менеджмент є й залишатиметься ключовим питанням у справі формування середнього класу. Адже потужність і впливовість середнього класу є, у першу чергу, реальним підсумком загальносуспільної протидії поширенню бідності, результатом зростання кількості “небідних” громадян та конструктивних змін на рівні загальносуспільного стилю життя.

В рамках актуальної наукової дискусії щодо взаємозв'язку стилю життя та соціальної структури суспільства німецька дослідниця У. Бехер, авторка цікавої праці “Історія сучасного стилю життя” (1990 р.), звертає, зокрема, спеціальну увагу на необхідність з'ясування характеру взаємодії і взаємовпливу категорій “**стиль життя**” і “**споживча поведінка**” [4].

Повоєнна Європа справедливо асоціюється з послідовним зростанням життєвих стандартів. Яскравим прикладом таких зрушень можуть слугувати хоча б зміни у структурі харчування. Приміром, у той час, як споживання м'яса у повоєнний період постійно зростало, споживання картоплі та виробів з борошна, котрі становили основу харчування в часи скрути, стабільно знижувалося. Паралельно суттєво зростало і споживання різноманітних солодоців. Тобто, в цілому життя європейця ставало дедалі “солодшим”. Цей приклад, звичайно, не дає повного уявлення про динаміку життєвих стандартів, однак для категорії “картопляного” населення пострадянського простору достатньо зрозуміло ілюструє європейське тлумачення “складних часів”. Категорія тих заможних східноєвропейців, що у карколомному стрибку своїх споживчих уподобань вже далеко випередила навіть основну масу “старих” європейців, не визначає, на жаль, загальний підсумок багатоаспектних міжнародних порівнянь. У загальноєвропейській науковій дискусії з цих питань побутує навіть термін “демонстративне споживання”. Мається

на увазі, що придбання дуже дорогих речей може слугувати не стільки задоволенню потреб, скільки перетворюватися на елемент престижу і суспільної репутації представника певної верстви. Це стає особливо помітним у тих випадках, коли за своїм сукупним комплексом соціально-економічних ознак та чи інша економічно активна особистість насправді все ж трохи “не дотягує” до справжньої “вищої касты” ринкового посткомунізму. Одним з наслідків такого роду деформації ціннісних орієнтирів ряд дослідників вважає фіксацію громадської думки на максимізації добробуту та накопичення товарів широкого споживання при одночасній відмові від основоположних духовних запитів. Для пострадянського простору це є досить поширеною моделлю публічної легітимації нової економічної еліти. Інколи це перетворюється на своєрідну сублимацію комплексу меншовартості вчорашнього жебрака.

Насправді реальні проблеми виникають тоді, коли занадто велика частка співгромадян непередбачувано і швидко падає униз, не маючи змоги в національних умовах суттєво вплинути навіть на траєкторію свого “вільного падіння”. Таке суспільство напрочуд швидко вражається своєрідним “соціальним остеопорозом”, стає крихким і надзвичайно вразливим для всіх типів смертельно небезпечних соціальних хвороб.

Суворо засудивши попередній бездержавний стан України, у першу чергу за соціальними і моральними критеріями, ми у своїй Конституції проголосили головною метою не лише всенародне щастя і добробут, але й щастя та добробут окремої особистості. На рівні індивідуальної психології взагалі всі масові уявлення про соціальний оптимум, як і раніше, крутяться навколо співвідношення багатства і бідності. Дивуватися цьому не слід, оскільки це є досить усталеною як радянською, так і європейською традицією.

Приміром, щасливі жителі Міста Сонця, якщо вірити Томазо Кампанеллі, були глибоко переконані, що **крайня бідність робить людей негідниками, хитрими, лукавими, злодіями, підступними, брехунами і т. д.**, а багатство – пихатими, гордими, невігласами, зрадниками, які розмірковують про те, чого вони не знають, обманщиками, хвальками, черствими і т. д. Тоді як громада робить всіх одночасно і багатими й разом з тим бідними: багатими тому, що у них є все, бідними – тому, що у них немає ніякої власності; і тому не вони служать речам, а речі служать їм [5].

На нашу думку, таке бачення соціального оптимуму є ні чим іншим, як народженою у тенетах середньовічно-ренесансного світогляду тугою за “середнім класом”, який, щоправда, вбачається такою собі суцільною масою, а не зібранням раціонально співіснуючих особистостей, і який формується виключно на основі спільності ознак рівня добробуту. Хоча, коли уважніше придивитися до формулювання Т. Кампанеллі з точки зору невблаганної формальної логіки, то виходить, що описана ним

виртуальна спільнота геть позбавлена індивідуальної і, тим більше, приватної власності, має однакові шанси успадкувати або чесноти, або ж всі перелічені жажливі недоліки як бідних, так і багатих. Адже, як наголошує автор, члени його гомогенного суспільного організму є **одночасно і багатими, і бідними...** Недаремно ж свого часу стурбований Л.Толстой по-дружньому радив молодому М.Горькому: "...Серед крадіїв і жебраків не можна шукати героїв, не треба!" [6].

Тож чи повинно нас занадто дивувати колективне моральне обличчя перманентної ринкової революції в умовах прогресуючої десоціалізації? Тим більше, коли найавторитетніші пророки свободи і демократії переконують, що соціальна справедливість – небезпечна омана. Як, приміром, пояснює Ф. Хайек, "доки віра в "соціальну справедливість" керуватиме політичною діяльністю, цей процес неминуче й дедалі більше наблизатиметься до тоталітарної системи. ...У вільному суспільстві, де становище різних людей і груп не є наслідком будь-чийого заміру, ...різницю у винагороді просто неможливо обґрунтовано охарактеризувати як справедливу чи несправедливу" [7].

На наш погляд, такі міркування автора "Конституції свободи" можна було б зарахувати до розряду чи не найвишуканіших компліментів ненависному тоталітаризму. Зі слів Ф. Хайєка випливає, що саме тоталітаризм є почесним п'єдесталом для найпослідовніших прибічників соціальної справедливості та пошукачів "остаточної соціальної правди". В наших умовах такого роду рафінований прагматизм цілком придатний для якнайшвидшого відродження ментальності спритного гоголівського Чичикова, котрий із суто ліберальною щирістю картав себе: "Як не відчувати мені докорів сумління, знаючи, що даремно обтяжую землю, і що скажуть потім мої діти? От, скажуть, батько, тварюка, не залишив нам ніякої власності!" [8]. Схоже на те, що як колись мав місце гоголівський період розвитку російської літератури, так нині ми переживаємо гоголівський період розвитку пострадянської економіки.

Для претендентів на вступ до ЄС в умовах застосування соціально незбалансованих рецептів радикальної трансформації суспільних відносин проблема досягнення європейських життєвих стандартів має яскраво виражений контрверсний характер – яким чином можна ліквідувати соціальний розрив на рівні країн при достатньо драматичному поглибленні розриву між громадянами всередині самих молодих демократій? Головне питання демократичної революції залишається актуальним: як виробити і зробити ефективною стратегію "золотої середини", як досягти того, щоб ця середина за інерцією знову і знову не перетворювалася на "золоту верхівку", непропорційно абсорбуючи енергію національного розвитку і спрямовуючи майже увесь потенціал суспільної інновації у сферу малопродуктивного споживання?

Отже, навіть суто теоретична постановка питання про "європейську

бідність” як життєво важливий орієнтир європейської інтеграції не є чимось занадто парадоксальним, оскільки інтеграція є, по суті, ліквідацією соціальної прірви між народами, котра утворилася внаслідок більш або менш вдалого втілення різних моделей історичного поступу. А така “міжнародна” ліквідація є неможливою без адекватного самостійного вирішення найгостріших проблем внутрішньої соціальної зрілості. Звичайно ж, поняття “європейська бідність” треба розуміти у даному випадку як європейську модель боротьби з бідністю, котра постійно вдосконалюється і розвивається. Саме вона, за великим рахунком, у першу чергу й визначає неповторне історичне обличчя соціальної Європи.

Можна сміливо зробити висновок, що інтеграційний процес – це складний шлях формування спільної соціальної реальності. Американський соціолог А. Шюц, розмірковуючи над точним визначенням змісту терміну “соціальна реальність”, пропонує тлумачити “всю сукупність об’єктів і подій всередині соціокультурного світу як досвід буденної свідомості людей, котрі живуть своїм повсякденним життям серед собі подібних і котрі зв’язані з ними різноманітними стосунками інтерації” [9].

Спільна соціальна реальність заможних верств населення не потребує особливих коментарів, оскільки значною мірою формується на основі єдності високих споживчих стандартів. Міжнародна сумісність на цьому соціальному рівні досягається достатньо просто завдяки сумісності гаманців та відпрацьованих ринкових технологій їх спустошення. Однак гомогенізація соціальної реальності в цілому і, зокрема, на нижчих суспільних щаблях розподілу та перерозподілу матеріальних і духовних благ, завжди була завданням найскладнішим для політиків-практиків. Як небезпідставно зауважує П. Еллок, бідність до певної міри створюється або, принаймні, відтворюється як результат соціальної та економічної політики, котра розробляється для того, щоб контролювати бідність і бідних. Таким чином, на його переконання, історія політики стосовно бідних є частиною історії самої бідності [10].

2. Зближення європейських “держав добробуту” і субсидіарність

Незважаючи на те, що середній життєвий стандарт у Європі, порівняно з іншими регіонами світу, оцінюється як відносно високий, в рамках ЄС існує консенсус стосовно наявності в багатих європейських державах прошарку бідних громадян, а такаж стосовно того, що мінімальні стандарти соціального забезпечення не гарантовано для всіх європейців. Проблеми бідності та соціального розшарування надається все більше уваги у процесі зближення європейських країн. Після Маастріхту, поряд із завданнями зміцнення економічного та валютного союзу, одним із ключових орієнтирів європейського єднання визнається скорочення розриву у показниках життєвого рівня та загальне зближення умов праці

і життя громадян.

Хоча національні системи соціальних гарантій мають суттєву специфіку, однак існує значна спільність у розумінні впливу таких гострих проблем, як, приміром, “непіддатливе” безробіття, структурна криза економіки, наслідки динамічних змін загальних умов зайнятості та умов суспільного функціонування європейських сімей. Сьогодні докладаються значні зусилля для підвищення “соціальної якості” Європи. Однак європейські експерти вимушені констатувати функціонування соціальних орієнтирів переважно на рівні декларацій про наміри та в умовах дотримання принципу субсидіарності [11].

Інформація і порівняльна документація є найважливішим першим кроком на шляху розуміння європейської спільності та європейських розбіжностей. Порівняння соціальних вад є корисним, у першу чергу, для аналізу різних національних моделей соціального захисту. Крім того, політика в сфері боротьби з бідністю є зручним полігоном для постійного вдосконалення методологічних засад емпіричних досліджень соціального простору. Яскравим прикладом може слугувати хоча б розвиток порівняльної соціальної статистики, необхідна гармонізація якої часом призводить до втрати значної кількості національних характеристик, котрі є корисними для з’ясування ризиків бідності. Одним з важливих європейських джерел є координована Статистичним бюро ЄС (Євростат) програма “European Community Household Panel on Income and Living Conditions” (ЕЧНР), що функціонує у вигляді репрезентативного опитування населення в усіх країнах-членах ЄС (окрім Швеції) [12]. Ще одним корисним джерелом інформації слугує так звана “євромодульна ініціатива”, в рамках якої європейські дослідники узагальнюють матеріали доповідей про стан розвитку соціальної сфери та досліджень якості життя.

Європейське співтовариство предметно опікується проблемою подолання бідності з середини 70-х років. У першій (1975 – 1980 роки) та другій (1984 – 1988 роки) програмах боротьби з бідністю йшлося переважно про дефініції для визначення бідності, а також про порівняльний аналіз політичних заходів, спрямованих проти неї. Пріоритетна роль у процесі аналізу бідності надавалась, зазвичай, показникам рівня доходів, хоча вже тоді визнання отримало й визначення бідності на основі плюралістичних формулювань.

За цією методологією бідними вважалися особи, сім’ї та групи осіб, “котрі мають у своєму розпорядженні настільки незначні (матеріальні, культурні та соціальні) засоби, що вони є виключеними з того способу життя, який відповідає мінімальним вимогам тієї країни-члена, де вони проживають” [13].

Однак лише третя програма боротьби з бідністю (1989 – 1994 роки) внаслідок певного пом’якшення жорстких обмежень фінансових ресурсів уперше дозволила ретельніше врахувати як багатовимірний характер

бідності, так і функціональні дефіцити європейського інтеграційного процесу. Центральною проблемою підготовки базових європейських документів та європейської соціально-політичної дискусії стає не лише безпосередньо питання боротьби з бідністю, а й проблема подолання соціального розшарування.

У березні 2000 року на засіданні Європейської Ради у Ліссабоні держави – члени дійшли згоди щодо десятирічної стратегії формування соціальної єдності в Європі. Ця стратегія, зокрема, передбачає кроки щодо зміцнення європейської соціальної моделі та розробки заходів, орієнтованих на подолання соціального розшарування. На основі спільної стратегії вироблено національні плани дій. Ключовим аспектом усіх останніх декларацій про наміри у галузі протидії поглибленню соціального розшарування в країнах ЄС залишається ефективність підтримки повноцінної адаптації європейців до динамічних змін на ринку праці. При цьому дослідники звертають увагу і на одночасне зростання різного роду політичних спекуляцій у процесі дискусії щодо масштабів бідності та обґрунтованості тих чи інших параметрів соціального розшарування.

Складною проблемою залишається обмеженість можливостей коректного емпіричного дослідження соціального розшарування. На відміну від дослідження бідності, аналіз соціального розшарування ще не має змоги спиратися на визнані дослідницькі традиції. Поки що більш-менш визнаними можна вважати лише такі оціночні напрямки соціального розшарування, як **виключення (ізолюваність)** та **маргіналізація**. Завдяки транскордонним репрезентативним опитуванням прийнятний інструментарій може бути створений у першу чергу для вивчення процесів маргіналізації.

Порівняльний аналіз квот бідності та ресурсного забезпечення засвідчує значну гетерогенність умов життя в межах ЄС. Однак спостерігаються й суттєві перепади життєвого рівня при просуванні з півночі на південь. Аналіз ситуації 1996 року, самостійно здійснений П. Бьонке на основі низки досліджень та інформації Євростату, дає досить предметне уявлення щодо соціального виміру європейського регіоналізму. Найнижчі квоти бідності характерні для скандинавських країн, котрі практикують надання універсалістських гарантій захисту від соціальних ризиків (соціал-демократичний тип держави добробуту). І, навпаки, у південноєвропейських країнах, що мають найвищі квоти бідності (Іспанія, Італія, Португалія та Греція), приблизно п'ята частина населення має у своєму розпорядженні менше половини середньодушового доходу. Державні механізми захисту від бідності та безробіття в цих країнах розвинуті слабо (рудиментарний тип). Щоправда, певним їх доповненням можуть вважатися сформовані мережі підтримки сімейного типу. У англосаксонських країнах квота бідності тримається на рівні 20 %. Велику Британію та Ірландію, з огляду на їх системи соціального забезпечення,

можна зарахувати до розряду прихильників ліберальної моделі, в рамках якої держава хоча й гарантує мінімальний соціальний захист, однак населення все ж залишається скоріш малозахищеним від соціальних ризиків, таких як, приміром, безробіття, і головна ставка в турботах про майбутнє робиться на приватну ініціативу.

Тим часом існує гетерогенний середній клас (консервативно-корпоративний тип), активно орієнтований на відповідний рівень заробітної платні та досягнення певного суспільного статусу. До цієї групи дослідники зараховують, наприклад, Німеччину з її показником квоти бідності 1996 року на рівні 13,7%. Хоча, на нашу думку, небезпідставними є й міркування тих, хто за соціально-політичними критеріями вважає Німеччину переважно адептом соціал-демократичної моделі. (Взагалі ж сама по собі типологія “держав добробуту” також залишається досить складною і багато в чому дискусійною проблемою) [14].

Характерно, що за показниками забезпеченості мінімального стандарту життя відбувається поступове зближення “держав добробуту” соціал-демократичного і консервативного типу при певному відмежуванні від помітно слабших країн європейського півдня. Звичайно, існує й певна специфіка: так, приміром, Фінляндія, незважаючи на відносно низький рівень показників бідності за критерієм доходів, має значну частку населення, котра скаржиться саме на фінансові проблеми і мусить відмовлятися від базових сегментів споживання. У Німеччині ж, навпаки, потенціал базового споживання є скоріш реалізованим, хоча її квота бідності у європейському порівнянні 1996 року перебуває близько до верхньої межі середнього рівня.

Неупереджені європейські експерти та більшість відповідальних європейських політиків переконані в тому, що з розширенням ЄС ідеї гетерогенності умов життя, загальнокультурні та, зокрема, соціально-політичні традиції справлятимуть все більший вплив на перебіг політичних процесів у масштабах всього континенту. При цьому проблеми соціальної диференціації ще не матимуть перспективи вирішення в рамках певної транскордонної стратегії. Навпаки, вони й надалі перебуватимуть у тісному зв'язку з національною специфікою стратегій підвищення добробуту населення країн – членів ЄС і залежатимуть, головним чином, від загальної якості життя в тій чи іншій країні та від спроможності національних мереж соціальної підтримки. Масштаби соціальних та соціопсихологічних наслідків структурної кризи періоду трансформації європейського економічного простору також залежатимуть, в основному, від рівня ефективності національного політичного менеджменту. Така об'єктивна ситуація висуває надзвичайно високі вимоги до розробників соціально-політичних концепцій як на національному, так і на загальноєвропейському рівнях. Особливо це стосується питань політики боротьби з бідністю.

Надзвичайно важливим видається впровадження спільного інструментарію для аналізу цього явища, застосування спільних критеріїв та підходів до оцінки ефективності тих чи інших політичних кроків. Для країн, що лише “готують” своє населення до вступу в ЄС, це має особливе значення, оскільки така “теоретична коректність” є запорукою правдивості всього масиву соціально-політичних аргументів на користь євроінтеграції. Адже в незалежній національній державі, в умовах свободи і демократії кожний громадянин має законне право на доброякісну інформацію, право заздалегідь знати реальну ціну очікуваних геополітичних змін, щоб вчасно та оптимально визначити свої особисті перспективи. Саме у цьому полягає також і сенс сучасного євроінтеграційного дискурсу щодо соціального капіталу і гіперіндивідуалізму, соціальної солідарності та соціальної нерівності, ерозії соціальної державності і соціальної справедливості.

У постанові від 26 вересня 2002 року “Про заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації Стратегії подолання бідності в Україні” Верховна Рада України абсолютно слушно охарактеризувала кризову ситуацію у справі боротьби з бідністю як результат недотримання вимог чинного законодавства і Конституції України стосовно права кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім’ї [15].

Таке переведення проблеми у правову площину є ознакою зрілості політичного мислення і водночас висуває якісно нові вимоги до розвитку інституційних засад правової держави. Разом з тим, такий підхід створює передумови для відпрацювання європейських механізмів залагодження соціальних конфліктів. Соціальне партнерство європейського зразка народжується не лише внаслідок чергового “раунду” переговорів, а, перш за все, на основі досягнення спільного розуміння правових засад та соціально-економічного змісту прав і свобод громадянина. Враховуючи наш колосальний історичний досвід “героїчної бідності”, особливий талант “не помічати втрату бійця” та потенціал позаправової ментальності, таке суспільне завдання видається дуже й дуже не простим. Однак лише його реалізація дозволить розвіяти образливі підозри на кшталт того, що, начебто, велику Європу Україна насправді цілком влаштує і без своїх громадян. Правове усвідомлення певної парадоксальності поєднання позитивної динаміки економічного розвитку із подальшим збіднінням значної частини населення могло б суттєво сприяти усуненню очевидних функціональних вад молодій демократії. Хоча б на рівні поглибленого розуміння колективного характеру національних інтересів, тлумачення їх, у першу чергу, як таких, що впливають з потреб громадян. До речі, у цьому єдині і глава української держави, і український уряд, і парламентська більшість, і опозиція.

Проте без вирішення гострих проблем ефективності всієї правової системи надії на це будуть марними. Втрачається навіть сенс популярних

нині суперечок щодо співвідношення повноважень різних гілок влади. Адже, зрештою, яка різниця, чиї нормативні акти не будуть виконуватися? Проблема невиконання законодавства на практичному рівні нівелює і зусилля з адаптації вітчизняного права до міжнародних та європейських стандартів. Поряд із самими правовими стандартами необхідно впроваджувати і стандарти їх ефективного функціонування. Для цивілізованого вирішення проблем у галузі соціального розвитку, реалізації соціально-економічних прав людини це має непересічне значення.

Література:

1. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році”. – Київ, 2003. – С. 49 – 50.

2. **Сьомін С., Остроухов В.** Небезпечна прірва між багатими і бідними. / Політика і час. – 2002, № 12. – С. 27 – 28.

3. Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом. – Парламентські слухання. 20 листопада 2002 р. – К., 2003. – С. 45, 52, 88, 99, 147.

4. **Becher Ursula A. J.** Konsumgesellschaft und Lebensstil – einige Anmerkungen./Geschichte des modernen Lebensstils: Essen, Wohnen, Freizeit, Reisen. – Мьнchen, 1990. – S. 225 – 227.

5. **Кампанелла Т.** Город Солнца. / История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов. – Харьков, 1999. – С. 113.

6. Литературные портреты. Лев Толстой./Горький М. Собрание сочинений в 16 томах. Т. 16. – М., 1979. – С. 131.

7. **Хайек Ф. А.** Право, законодавство та свобода: Нове викладення принципів справедливості та політичної економії. В 3-х т. Т. 2.: Міраж соціальної справедливості. – К., 1999. – С. 102–103.

8. **Гоголь Н. В.** Мертвые души. / Избранные сочинения в двух томах. Т. 2 – М., 1978. – С. 324.

9. **Шюц А.** Формирование понятия и теории в общественных науках./Кравченко А. И. Социология. Хрестоматия для вузов. Раздел 1. Методология. – Москва – Екатеринбург, 2002. – С. 90.

10. **Эллок П.** Создание бедности // <http://ocnet.narod.ru/librari/autors/Ilyin/hrest/elkok.htm>

11. **Bohnke P.** Armut und soziale Ausgrenzung im europäischen Kontext. // Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament”, 22. Juli 2002. – S. 29.

12. Див. Eurostat (Hrsg.). Statistik kurz gefasst. Europäisches Haushaltspanel / „Newsletter“. – 2001, № 14.

13. Див. Kommission der Europäischen Gemeinschaften. Schlussbericht der Kommission an den Rat über das erste Programm von Modellvorhaben und Modellstudien zur Bekämpfung der Armut. – Brüssel, 1983.

14. Див. **Bohnke P.** Armut und soziale Ausgrenzung im europäischen Kontext. // Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament“, 22. Juli 2002. – S. 33; **Stephan Lessenich/Ilona Ostner** (Hrsg.), Welten des Wohlfahrtskapitalismus. Der Sozialstaat in vergleichender Perspektive. – Frankfurt/M.-New York, 1998; **Wolfgang Voges/Yuri Kazepov** (Hrsg.), Armut in Europa. – Wiesbaden, 1998.

15. Голос України, 23 жовтня 2002 року. № 195 (2946). – С. 5.